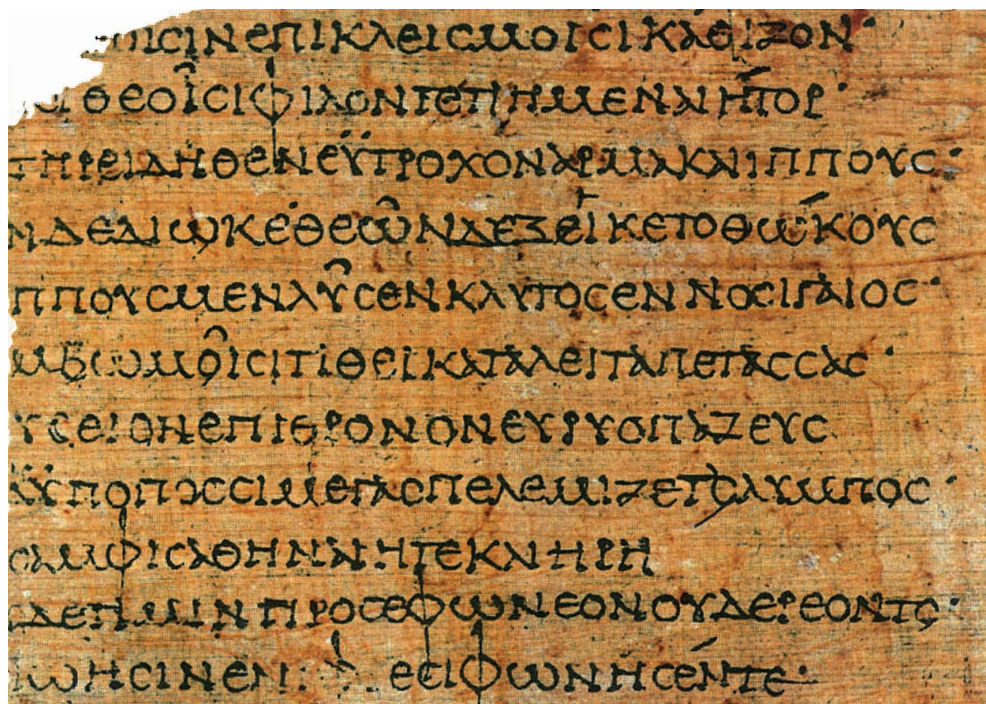

Σύλλογος Διδακτικού Προσωπικού
Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΑΡΟΥΣΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄, ΤΟΜΟΣ Α΄ (ΚΑ΄)

(2017-2018)

ΗΡΟΔΟΤΟΣ

ΠΑΡΟΥΣΙΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄, ΤΟΜΟΣ Α΄ (ΚΑ΄)
(2017-2018)

ΠΑΡΟΥΣΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ
ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΕΚΠΑ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β', ΤΟΜΟΣ Α' (ΚΑ')

(2017-2018)

ΗΡΩΔΟΤΟΣ

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ - ΕΚΠΑ

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ : Καραδήμας Δημήτρης
(dimkaradimas@phil.uoa.gr)
ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ : Ζώρας Γεράσιμος
(gerzoras@isll.uoa.gr)
ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ : Γαγανάκης Κώστας
(cgagan@arch.uoa.gr)
ΤΑΜΙΑΣ : Δρόσος Δημήτρης
(dimdros@isll.uoa.gr)
Τσόκογλου Αγγελική
(angtsok@gs.uoa.gr)
Γιαννουλοπούλου Γιάννα
(giannoulou@isll.uoa.gr)
Παναγιώτου Αντώνης
anpanagio@phil.uoa.gr
Αποστόλου Ειρήνη
(irapo@frl.uoa.gr)
Κεφαλίδου Ευρυδίκη
(eurkefalidou@arch.uoa.gr)

ΠΑΡΟΥΣΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Επιμέλεια έκδοσης

Αποστόλου Ειρήνη, Ζώρας Γεράσιμος, Καραδήμας Δημήτρης

Εκδόσεις Ηρόδοτος

Μαντζάρου 9

10672 Αθήνα

Τηλέφωνο: 2103626348 | fax: 2103626349

Ηλεκτρονική διεύθυνση: info@herodotos.net

ISSN 1105-0454

Πίνακας περιεχομένων

Παρουσία Περίοδος Β΄, Τόμος Α΄ (ΚΑ΄)

Αντί προλόγου (Δημήτρης Καραδήμας)	9
Ιωάννης Μ. Κωνσταντάκος, <i>Το λιονταράκι που τσεβδίζει: ο Αλκιβιάδης στην αρχαία κωμωδία</i>	13
Dimitrios Kanellakis, <i>Paracomedie in Euripides' Bacchae</i>	63
Σοφία Παπαϊωάννου, <i>Το ταξίδι προς τη Δύση αρχίζει: ο Λίβιος Ανδρόνικος και η πρώτη μετάφραση της Οδύσσειας</i>	83
Ανθοφίλη Καλλέργη, <i>Η τέχνη της γαστρονομίας στο πλαίσιο της ορατιανής σάτιρας (Σάτιρες 2.4 και 2.8)</i>	109
Παναγιώτα Παπακώστα, <i>Απηχήσεις της Οδύσσειας στο ελεγειακό ταξίδι της 1.3 του Τιβούλλου</i>	123
Dimitrios Karadimas, <i>Dionysius of Halicarnassus on the pleasant and the beautiful – Traces of Platonic influence</i>	141
Χρήστος Φάκας, <i>Το λογοτεχνικό υπόβαθρο του θέματος της φιλίας στο μυθιστόρημα του Χαρίτωνα</i>	165
Ελένη Τσιτσιανοπούλου, <i>Η σύνταξη του συνδέσμου κἄν στις παραχωρητικές προτάσεις των ελληνικών μη λογοτεχνικών παπύρων της αυτοκρατορικής και της πρώιμης αραβικής εποχής</i>	191
Μυρσίνη Αναγνώστου, <i>Η επίδραση τῶν Ὀμηρικῶν Ἐπῶν στο ἔργο τοῦ Νικηφόρου Χρυσοβέργη</i>	201
Βασίλειος Π. Βερτουδάκης, <i>Η κρίση της επιστήμης και η Κλασική Φιλολογία στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης: Ιστορικές και φιλοσοφικές προϋποθέσεις</i>	213
Gianoula Giannouloupoulou, <i>The emergence of the greek definite article</i> ...	231
Ιωάννης Α. Πανούσης, <i>Κλυταιμήμετρας δικαίωση (;): από την Ηλέκτρα του Σοφοκλή στο ανεπίδοτο Γράμμα του Ιάκωβου Καμπανέλλη</i>	247
Ioanna Papaspyridou, <i>Victor Hugo, poète romantique au service de la guerre d'indépendance grecque: quelques réflexions sur le poème « L'Enfant »</i>	269

Domenica Minniti-Γκώνια, <i>Italianismi a Cefalonia e gli studi di Manlio Cortelazzo sul contatto italogreco</i>	285
Από την ιστορία του Πανεπιστημίου και της Σχολής	303
Χαρίκλεια Μπαλή, <i>Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και ο πόλεμος του 1940-1941: Η ζωή και ο θάνατος του καθηγητή Ξενοφώντος Κοντιάδη (Μασσαλία 1903 - Ιωάννινα 1941)</i>	305
Δημήτρης Παυλόπουλος, <i>Μνήμη Χρύσανθου Χρήστου</i>	323
Κατάλογος των μελών ΔΕΠ της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ . . .	327

Χρήστος Φάκας

ΤΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΙΑΣ
ΣΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΤΟΥ ΧΑΡΙΤΩΝΑ*

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα τυπικά θέματα του αρχαίου μυθιστορήματος, το οποίο ωστόσο παραμένει παραδόξως εν πολλοίς παραμελημένο από την σύγχρονη έρευνα, είναι αυτό της φιλίας¹. Τόσο οι Έλληνες όσο και οι Ρωμαίοι μυθιστοριογράφοι της αυτοκρατορικής περιόδου επανέρχονται σταθερά και με ποικίλους τρόπους στο συγκεκριμένο θέμα, απηχώντας προφανώς το αυξημένο ενδιαφέρον της εποχής τους γι' αυτό². Ειδικά στο αρχαιοελληνικό μυθιστόρημα το μοτίβο της φιλίας προσλαμβάνει διαρκώς νέες μορφές, ενδεικτικές της εξέλιξης του είδους και της αναμέτρησης των εκπροσώπων του με τους ειδολογικούς προδρόμους τους. Η παρούσα εργασία θα εστιάσει στον πιθανότατα αρχαιότερο από αυτούς τους συγγραφείς, τον Χαρίτωνα από την Αφροδισιάδα³, επιχειρώντας να συμπληρώσει και να συστηματοποιήσει τις έως

* Στη συγγραφή της παρούσας εργασίας συνέβαλε ο ΕΛΚΕ στο πλαίσιο του προγράμματος «Κείμενα και Ερμηνεία» (κωδ. 11118) του Τμήματος Φιλολογίας του ΕΚΠΑ. Μεγάλο μέρος της σχετικής έρευνας πραγματοποιήθηκε κατά το διάστημα 1.8.-31.8.2012 στο Institut für Griechische und Lateinische Philologie του Πανεπιστημίου του Αμβούργου, στα μέλη του οποίου εκφράζω τις θερμές ευχαριστίες μου.

1. Για μια συνοπτική περιγραφή του θέματος αυτού στο αρχαιοελληνικό ειδικά μυθιστόρημα βλ. ΛΕΤΟΥΒΛΟΝ (1993), 93-97· την έλλειψη μιας συστηματικής σχετικής πραγμάτευσης επισημαίνει ο ΚΟΝΣΤΑΝ (1997), 176.

2. Βλ. MORGAN - STONEMAN (1994), 175 για συγκεκριμένα παραδείγματα τέτοιου προβληματισμού περί φιλίας αυτή την περίοδο. Το εμφανέστερο σύμπτωμα αυτής της τάσης αποτελεί, βέβαια, ο *Τοξάρις* του Λουκιανού, που βρίσκεται σε εμφανή διακειμενική σχέση με το μυθιστόρημα. Βλ. σχετικά JONES (1986), 56-57· για έναν κατάλογο των βασικών μοτίβων στην πραγμάτευση της φιλίας σε αυτό το έργο βλ. SCHISSEL v. FLESCHENBERG (1912), 82-86.

3. Για τον Χαρίτωνα ως τον πρώτο αρχαίο συγγραφέα μυθιστορήματος βλ. τώρα τη διεξοδική και πειστική γενικά ανάλυση του TILG (2010).

τώρα γνωστές λογοτεχνικές οφειλές του στην περίπτωση του επίμαχου μοτίβου⁴.

Σε γενικές γραμμές το ιδεώδες της φιλίας προβάλλεται από τον Χαρίτωνα με τον πιο εμφατικό τρόπο, στοιχείο αποφασιστικής όπως φαίνεται σημασίας για την πολύμορφη χρησιμοποίηση του ίδιου μοτίβου στη μετέπειτα ιστορία του αρχαίου μυθιστορήματος. Αν μάλιστα ο Χαρίτων υπήρξε επίσης ο συγγραφέας του αποσπασματικά σωζόμενου σήμερα μυθιστορήματος *Μητίοχος και Παρθενόπη*, όπως έχει υποστηριχθεί⁵, η σημαντική κατά τα φαινόμενα παρουσία του εν λόγω μοτίβου στο έργο αυτο⁶ δεν είναι προφανώς άσχετη με το θερμό ενδιαφέρον για την ίδια θεματική στο μυθιστόρημά του *Χαιρέας και Καλλιρρόη*. Χαράκτηριστικό από αυτή την άποψη είναι και το γεγονός ότι μόνον ο συγκεκριμένος μυθιστοριογράφος προβάλλει την (εδώ εξεταζόμενη) ιδιωτικού τύπου φιλία για ένα άτομο απολύτου εμπιστοσύνης κατ' αντιδιαστολή προς κοινωνικοπολιτικές φιλίες στο δημόσιο βίο, όπως αυτές του Συρακουσίου στρατηγού Ερμοκράτη, του Μιλήσιου γαιοκτήμονα Διονυσίου, του σατράπη της Καρίας Μιθριδάτη ή του Πέρση βασιλιά Αρταξέρξη⁷. Ακόμα και στην περίπτωση του κεντρικού ήρωα Χαιρέα, η οικεία στην αρχαιότητα μορφή φιλίας του προς το σύνολο των συμπολεμιστών του (8.2.9-10, 8.2.13, 8.4.3)⁸ υπολείπεται σαφώς σε σημασία της μη θεσμικής,

4. Για το μοτίβο της φιλίας στον Χαρίτωνα βλ. κυρίως BRIOSO SÁNCHEZ (1987) και HOCK (1997), οι οποίοι όμως συζητούν το λογοτεχνικό υπόβαθρο του μοτίβου ακροθιγώς.

5. Βλ. σχετικά TILG (2010), 93-105.

6. Για το μοτίβο της φιλίας στο *Μητίοχος και Παρθενόπη* βλ. HÄGG - UTAS (2005), 221-222, 224, 234, 236.

7. Βλ. για αυτές τις μορφές φιλίας στον Χαρίτωνα HOCK (1997), 157-158· για την προϊστορία τέτοιων εκφάνσεων φιλίας βλ. BLUNDELL (1989), 39-49. Μετά τον Χαρίτωνα και μέχρι τον Ηλιόδωρο το ενδιαφέρον του μυθιστορήματος για τέτοιες πολιτικές φιλίες, και για τον δημόσιο βίο γενικότερα, ατονεί.

8. Βλ. σχετικά HOCK (1997), 158, που επισημαίνει και τη θεωρητική κατοχύρωση της φιλίας αυτού του τύπου από τον Αριστοτέλη (*HN* 1159b27-28). Η επίσημη, θεσμική διάσταση της συγκεκριμένης φιλίας ενισχύεται, αν όντως επιδιώκεται εδώ μια συσχέτιση με την στρατιωτική θητεία των Αθηναίων εφήβων ως τελετή ενηλικίωσης (*rite de passage*)· για μια τέτοια ανάγνωση της στρατιωτικής αριστείας του Χαιρέα βλ. LALANNE (1998), 550. Σε κάθε περίπτωση ο Χαρίτων αποφεύγει εδώ κάθε νύξη για την προσωπικότερη, ερωτική διάσταση που συχνά στην αρχαιότητα είχε η στρατιωτική φιλία· βλ. σχετικά EASTERLING (1989), 18. Διεξοδικά πραγματεύεται το θέμα αυτό ο OGDEN (1996), 107-168.

προσωπικής φιλίας που τον συνδέει με τον Πολύχαρμο, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Ο κατά πολλούς ευρετής του ερωτικού μυθιστορήματος Χαρίτων υπογραμμίζει, έτσι, την καταστατική για το είδος εστίαση στην ιδιωτική σφαίρα μετατοπίζοντας συν τοις άλλοις τις εμφάσεις του από τις δημόσιες φιλικές σχέσεις των προσώπων του έργου σε φιλίες πιο προσωπικού τύπου. Δεν είναι τυχαίο ότι τέτοιες στενές φιλίες έχει ειδικά σε αυτό το έργο κατ' εξαίρεση και η πρωταγωνίστρια Καλλιρρόη⁹, και μάλιστα με τις εχθρικές αρχικά απέναντί της Περσίδες Ροδογούνη και Στάτειρα (8.3.2, 8.3.7-8, 8.3.13-14, 8.4.8)¹⁰. Το συναίσθημα της φιλίας θριαμβεύει, λοιπόν, εν προκειμένω σε πείσμα όχι μόνο των κοινωνικών περιορισμών στους οποίους παγίως υπόκεινται οι μυθιστορηματικές ηρωίδες, αλλά και των ισχυρών αντιθέσεων μεταξύ ελληνικού και βαρβαρικού κόσμου. Συμπερασματικά, η θεματοποίηση του έρωτα από τον Χαρίωνα συμβαδίζει γενικά με μια αυξημένη έμφαση στη φιλία ως παράλληλη μορφή συναισθηματικού δεσμού και μέτρο σύγκρισης για την κάθε ερωτική σχέση.

Η ιδιαίτερη αυτή ευαισθησία του Χαρίωνα για το θέμα της φιλίας βρίσκει τη βασική της έκφραση στη μορφή του Πολύχαρμου, επιστήθιου φίλου του ήρωα του έργου Χαιρέα (*φίλος ἐξαίρετος* 1.5.2· *ὁ μόνος ἐν πᾶσι φίλος πιστός* 8.8.7). Από τη στιγμή που ο τελευταίος ξεκινά για τη Μίλητο σε αναζήτηση της Καλλιρρόης μέχρι την τελική επάνοδό του μαζί της

9. Το μοναδικό άλλο παράδειγμα φιλίας μεταξύ γυναικών στο μυθιστόρημα εντοπίζεται σε μια φευγαλέα αναφορά του Ηλιόδωρου στη σχέση της κεντρικής του ηρώιδας Χαρίκλειας με την Ναυσίκλεια (6.11.1), χωρίο που βρίσκεται σε προφανή διακειμενική σχέση με τον Χαρίωνα.

10. Βλ. κυρίως EGGER (1988), 48-51 (επίσης σε αγγλική μετάφραση στο SWAIN [1999], 108-136, εδώ 123-125), η οποία εξετάζει εν προκειμένω και τις διαφορές μεταξύ μυθιστορηματικών ηρώων και ηρωίδων στο θέμα της φιλίας γενικά· για το ίδιο θέμα βλ. επίσης JOHNE (2003), 201-202, όπου όμως δεν επισημαίνονται οι επίμαχες φιλίες της Καλλιρρόης. Αξίζει να σημειωθεί ότι η επικοινωνία με επιστολές, την οποία η Καλλιρρόη ζητά από την Ροδογούνη την ώρα του αποχωρισμού τους θεωρείτο στην αρχαιότητα χαρακτηριστική ένδειξη φιλίας· βλ. Κικ., *Ep. ad Fam.* 2.1. και Σεν., *Ep. Mor.* 40. Διαφορετικού τύπου είναι, αντίθετα, η συχνά σε αυτές τις εργασίες αναφερόμενη σχέση της Καλλιρρόης με την ηλικιωμένη δούλη του Διονυσίου Πλαγγόνα· βλ. τις ορθές σχετικές επισημάνσεις του HOCK (1997), 159.

στις Συρακούσες ο Πολύχαρμος δεν τον αποχωρίζεται ποτέ¹¹, πρόθυμος να μοιρασθεί μαζί του ακόμα και τον θάνατο (*συγκινδυνεύειν* 3.5.7· *συναποθανεῖν* 4.2.14, 7.1.7). Συνδυάζοντας ρώμη και σωφροσύνη ανεπηρέαστη από τον έρωτα (*σωφρονῶν* 3.6.5· *νεανίας ἀνδρικός τὴν φύσιν καὶ μὴ δουλεύων Ἑρωτι* 4.2.3), προσπαθεί να προφυλάξει τον Χαιρέα τόσο από σωματικές κακουχίες (4.2.2-3) όσο και από διάφορα ατοπήματα (π.χ. 3.6.5, 8.1.9) και φθάνει προς το τέλος του έργου να τον αντικαταστήσει πλήρως στα επιχειρησιακά του καθήκοντα (8.1.13, 8.6.9)¹². Τη διάθεση αυτή συμπαράστασης προς τον Χαιρέα εκφράζει με την πιο μεγάλη συχνότητα η μέριμνα του Πολύχαρμου να παρηγορήσει τον απελπισμένο φίλο του (3.6.8, 4.4.1,¹³ 5.2.6, 8.1.6) και, κυρίως, να αποτρέψει τις αλλεπάλληλες απόπειρες αυτοκτονίας του (1.5.2, 1.6.1-2, 5.10.6-10, 6.2.8-11, 7.1.6-8). Ειδικά στην τελευταία από αυτές τις περιπτώσεις, η παρέμβασή του υπέρ της συμμετοχής στην επανάσταση των Αιγυπτίων αποδεικνύεται γενικότερα καταλυτική για τη δράση του έργου, ενώ το ίδιο ισχύει και για τα όσα λέει νωρίτερα ως δούλος του Μιθριδάτη (4.2.7-4.3.6)¹⁴. Ο αναγγελλόμενος στο τέλος του έργου γάμος του Πολύχαρμου με την αδελφή του Χαιρέα και ο δημόσιος έπαινός του από τον λαό των Συρακουσών (8.8.12-13) υπογραμμίζουν την ιδιαίτερη σημασία αυτού του αφοσιω-

11. Αντίθετα, στην προηγηθείσα θαλασσινή αναζήτηση των τυμβωρύχων που σύλησαν τον τάφο της Καλλιρρόης (3.3.8-17) δεν γίνεται κάποια μνεία του Πολύχαρμου ως συνοδού του Χαιρέα. Πόσο κατά τα άλλα οι δύο φίλοι είναι αχώριστοι φαίνεται και από το ότι η ένθετη αφήγηση του Πολύχαρμου (4.3.1-4) έχει ως θέμα της τις κοινές περιπέτειες αυτού και του Χαιρέα και όχι μια προσωπική του αποκλειστικά ιστορία, όπως συμβαίνει με αντίστοιχες αφηγήσεις φίλων του κεντρικού ήρωα στα μυθιστορήματα των Ξενοφώντα Εφέσιου, Αχιλλέα Τάτιου και Ηλιόδωρου· βλ. WEHRLI (1965), 138.

12. Τον αλτρουισμό του Πολύχαρμου τονίζει ορθά ο SCHMELING (1974), 144. Όπως επισημαίνει ο BOWIE (1985), 689, η διαρκής παρουσία του Πολύχαρμου υπογραμμίζει τον προβληματικό ηρωισμό του Χαιρέα. Για μια εύστοχη σύγκριση των δύο ανδρών βλ. επίσης WHITMARSH (2011), 206.

13. Ιδιαίτερα εύγλωττη είναι εδώ η αντιδιαστολή του Πολύχαρμου προς τον κατ' επίφασιν φίλο του Χαιρέα Μιθριδάτη· βλ. επίσης 4.3.11.

14. Η σημασία του Πολύχαρμου για την εξέλιξη της δράσης του έργου επισημαίνεται σωστά από την HAYNES (2003), 153. Αδικαιολόγητη είναι, αντίθετα, η κατ' επανάληψη έντονη υποβάθμιση του ρόλου του Πολύχαρμου από τους μελετητές. Βλ., π.χ., PERRY (1930), 103· PERRY (1967), 126-127· REARDON (1969), 295 σημ. 11. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο συγκεκριμένος ήρωας δεν εξετάζεται καν στη μονογραφία του HELMS (1966).

μένου φίλου τόσο για τον κεντρικό ήρωα όσο και για την πλοκή του μυθιστορήματος.

Η διήγηση της τόσο σημαντικής αυτής φιλίας έχει πλούσιες λογοτεχνικές καταβολές, οι οποίες χαρακτηρίζουν γενικότερα το έργο του Χαρίτωνα και συνολικά το αρχαίο μυθιστόρημα, είδος κατεξοχήν ανοικτό σε παντοειδή διακειμενικά ερεθίσματα¹⁵. Δεδομένου ότι ο Χαρίτων είναι ο μυθιστοριογράφος εκείνος που ιεραρχεί με τον πιο απροκάλυπτο τρόπο το έπος ως το κυριότερο από αυτά τα διακείμενα¹⁶, δεν αποτελεί έκπληξη η πρωταρχική σημασία που έχει για το υπό εξέταση θέμα του έργου του το γνωστό από τον Όμηρο πρότυπο της επικής φιλίας¹⁷. Πιο συγκεκριμένα, κρίσιμη υπήρξε εν προκειμένω η απήχηση όχι της (βασικής κατά τα άλλα για το αρχαίο μυθιστόρημα) *Οδύσσειας*¹⁸ αλλά της *Ιλιάδας*, λόγω της καθοριστικής για την πλοκή αυτού του έπους και παροιμιώδους στην αρχαιότητα φιλίας ανάμεσα στον Αχιλλέα και τον Πάτροκλο. Ο Χαρίτων μάλιστα εισάγει στην αφήγησή του τον Πολύχαρμο συγκρίνοντας ρητά την φιλία του προς τον Χαιρέα με αυτή που συνέδεε τους δύο ιλιαδικούς ήρωες (*Πολύχαρμος ..., φίλος ἐξαίρετος, τοιοῦτος οἷον Ὅμηρος ἐποίησε Πάτροκλον Ἀχιλλέως* 1.5.2), κάτι που προφανώς αποσκοπεί στον παραλληλισμό και του ίδιου του συγγραφέα με τον επικό ποιητή. Η προγραμματική αυτή παραπομπή στην εμβληματική για το έπος φιλία του Αχιλλέα με τον Πάτροκλο ευνοεί τη γενικότερη συσχετι-

15. Για μια πρόσφατη επισκόπηση της διακειμενικότητας στο αρχαίο μυθιστόρημα βλ. MORGAN - HARRISON (2008), όπου παρατίθεται και επιλεγμένη σχετική βιβλιογραφία. Για το διακειμενικό υπόβαθρο του αρχαιοελληνικού ειδικά μυθιστορήματος βασική παραμένει η εργασία του FUSILLO (1989), 17-109.

16. Για την πολυσυζητημένη διακειμενική σχέση του Χαρίτωνα με τον Όμηρο βλ. διεξοδικά MÜLLER (1976), 126-136· MANUWALD (2000), 107-115· GIGANTE (2004)· BAUMBACH (2011). Γενικότερα για την πρόσληψη του έπους στο αρχαίο μυθιστόρημα βλ. τη διεξοδική ανάλυση του FUSILLO (2006).

17. Βλ. σχετικά κυρίως KAKRIDIS (1963)· SINOS (1980)· KONSTAN (1997), 24-42· SPAHN (2006).

18. Για τον περιθωριακό ρόλο που έχει το θέμα της φιλίας στην *Οδύσσεια* βλ. KONSTAN (1997), 26-27. Χαρακτηριστική από αυτή την άποψη είναι η συχνά συγκρουσιακή σχέση του κεντρικού ήρωα Οδυσσέα με τους εταίρους του και ο μοναχικός εντέλει νόστος του· βλ. σχετικά RUTHERFORD (1986), 150-153. Η συγκεκριμένη ιδιαιτερότητα του πρωταγωνιστή της *Οδύσσειας* τον συνδέει περισσότερο με τους συχνά απομονωμένους και κατ' ουσίαν άφιλους ήρωες κωμικών ρεαλιστικών μυθιστορημάτων.

ση του Πολύχαρμου με το επικό-ηρωικό ήθος που εκφράζει η *Ιλιάδα*, όπως άλλωστε δείχνουν και οι σαφείς πολεμικές συνδηλώσεις του ίδιου του ονόματός του (< *χάρμη* = μάχη, χαρά για μάχη)¹⁹. Ως κάποιος που — κατά το όνομά του — ευχαρίστως συμμετέχει σε πολλές μάχες, ο επικών προδιαγραφών Πολύχαρμος αντισταθμίζει τον ελλειμματικό συχνά ηρωισμό του Χαιρέα, μέχρι τελικά να εμπνεύσει και σε αυτόν μια εξίσου φιλοπόλεμη διάθεση μετά την αποστασία της Αιγύπτου από την Περσία. Ο πύρινος λόγος (7.1.7-8) με τον οποίο ο Πολύχαρμος κατορθώνει να μεταμορφώσει τον μοιρολατρικής ως τότε νοοτροπίας φίλο του σε πρωταγωνιστή μιας ομηρικού τύπου αριστείας εμπεριέχει απόψεις χαρακτηριστικές για τον συνδεδεμένο με το έπος ηρωικό κώδικα συμπεριφοράς:

Καλὸν γὰρ λυπήσαντας αὐτὸν ἔργῳ ποιῆσαι μετανοεῖν, ἔνδοξον καὶ τοῖς ὕστερον ἔσομένοις διήγημα καταλείποντας ὅτι δύο Ἕλληνες ἀδικηθέντες ἀντελύπησαν τὸν μέγαν βασιλέα καὶ ἀπέθανον ὡς ἄνδρες. (7.1.8)

Η έμφαση στο βλάψιμο των εχθρών, στην ευγένεια του θανάτου κατά τη μάχη και στην υστεροφημία αποτελούν βασικά στοιχεία της γνωστής πρωτίστως από την *Ιλιάδα* ηρωικής κοσμοαντίληψης²⁰ και προβάλλουν εδώ σαφώς τη συνέχεια μεταξύ της ομηρικής *ἀοιδῆς* και του *διηγήματος* του Χαρίτωνα (πβλ. *ἔνδοξον καὶ τοῖς ὕστερον ἔσομένοις διήγημα καταλείποντας* 7.1.8 ~ ὡς καὶ ὀπίσω | ἀνθρώποισι πελώμεθ' ἀοίδιμοι ἔσσομένοισι Z 357-358, *ἵνα ἦσι καὶ ἔσσομένοισιν ἀοιδῆ θ* 580)²¹. Το γεγονός ότι αυτό το έμμεσο αυτοαναφορικό σχόλιο του συγγραφέα ως μιμητή του Ομήρου τοποθετείται στο στόμα του Πολύχαρμου και συσχετίζεται με το μοτίβο του φιλικού ζεύγους ηρώων (δύο Ἕλληνες) υπογραμμίζει για άλλη μια φορά τη διακειμενική σπουδαιότητα που έχει για τον Χαρίωνα η συγκεκρι-

19. Πβλ. τη χρήση από τον Ασκληπιάδη του άπαξ ειρημένου επιθέτου *πολύχαρμος* (Α.Π. 5.202.3) με αναφορά στις τερπνές ερωτικές μάχες της Φιλαινίδας. Όπως ορθά παρατηρεί ο SENS (2011), 239-240, πρόκειται για αναλογικό σχηματισμό με βάση το — προβληματικό για τους ελληνιστικούς φιλόλογους — ομηρικό άπαξ *μενέχαρμος* (Ξ 376), το οποίο παραλλάσσει τον πολύ συνηθέστερο ομηρικό τύπο *μενεχάρμης* (= «ο καρτερικός στη μάχη»).

20. Το σημαντικό επικό υπόστρωμα αυτού του χωρίου επισημαίνει εύστοχα ο SCOURFIELD (2003), 173-174.

21. Για την ιδιαίτερη σημασία της συγκαλυμμένης αυτής αναφοράς του Χαρίωνα στον Όμηρο βλ. HIRSCHBERGER (2001), 158· S. TILG (2010), 229-230.

κριμένη επικού τύπου φιλία. Το ίδιο συμπέρασμα ευνοεί, άλλωστε, ένα ομηρικό παράθεμα που χρησιμοποιεί στην εξέλιξη του ίδιου επεισοδίου ο Χαιρέας ως επιστέγασμα της εμψυχωτικής ομιλίας του προς τους Αιγυπτίους (νῶϊ δ', ἐγὼ Πολύχαρμός τε μαχησόμεθα· σὺν γὰρ θεῷ εἰλήλουθμεν 7.3.5 ~ νῶϊ δ', ἐγὼ Σθένελός τε, μαχησόμεθ' ... | ... · σὺν γὰρ θεῷ εἰλήλουθμεν I 48-49, ως κλείσιμο μιας επίσης εμψυχωτικής ομιλίας του Διομήδη προς τους Αχαιοούς). Το ζεύγος Χαιρέα - Πολύχαρμου παραλληλίζεται, έτσι, ρητά με το ιλιαδικό ζεύγος Διομήδη - Σθένελου, οι οποίοι ως παραιβάτης και ἡνίοχος αντίστοιχα συνδέονταν κατά τους αρχαίους με την ίδια αριστοκρατική φιλία που υπήρχε ανάμεσα στον Αχιλλέα και στον Πάτροκλο²². Ο διακειμενικός αρμός δεν αφορά, λοιπόν, εντέλει συγκεκριμένα πρόσωπα των δύο έργων αλλά το ίδιο το θέμα της φιλίας, καθιστώντας εμφανέστερη την επική-ηρωική φόρτιση που μονίμως έχει το θέμα αυτό στον Χαρίτωνα.

Ένας επιπλέον παράγοντας που φαίνεται να καθιστά το μοντέλο της επικής φιλίας σημαντικό για τον Χαρίτωνα είναι ότι αυτό έχει ως σήμα κατατεθέν του μια σχέση (δηλ. εκείνη του Αχιλλέα με τον Πάτροκλο) που επανειλημμένα στην αρχαιότητα είχε θεωρηθεί ερωτική²³. Ανεξάρτητα από την ηθελημένη ή μη ασάφεια του ποιητή της *Ιλιάδας* επί του θέματος, η συχνή τάση των αρχαίων αναγνωστών του Ομήρου να εντοπίζουν εδώ το μοναδικό πραγματικά καίριο ερωτικό στοιχείο αυτού του έπους προκαλεί ένα ειδικό ενδιαφέρον για την επίμαχη φιλία στο ομηρικό ερωτικό μυθιστόρημα του συγγραφέα μας. Συγκεκριμένα, ο Χαρίτων ενσωματώνει στο έργο του αυτούσια ή ελαφρώς παραλλαγμένα μια σειρά από ομηρικά παραθέματα που αφορούσαν τη σχέση του Αχιλλέα με τον Πάτροκλο²⁴, χρησιμοποιώντας τα όλα όμως τώρα πια για να ανα-

22. Για τους ρόλους του παραιβάτη και του ἡνίοχου στα δύο αυτά ομηρικά ζεύγη φίλων βλ. KRISCHER (1992). Ο Σθένελος και ο Διομήδης, ειδικότερα, χαρακτηρίζονται ευθέως ως φίλοι από τον Θεμίστιο (22.271b)· βλ. KONSTAN (1997), 40.

23. Για τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιας πρόσληψης της επίμαχης ομηρικής φιλίας βλ. EFFE (2002). Η διαφορούμενη γενικά εικόνα της επίμαχης σχέσης στον Όμηρο και οι αντικρουόμενες ερμηνείες στις οποίες αυτή οδήγησε κατά τους επόμενους αιώνες εξετάζονται τώρα συστηματικά από τον FANTUZZI (2012), 187-265, όπου είναι συγκεντρωμένη και η εκτενής σχετική βιβλιογραφία.

24. Η παράθεση χωρίων διαφόρων συγγραφέων αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του αρχαίου ελληνικού μυθιστορήματος γενικότερα. Βλ. σχετικά FUSILLO (1990)· ROBANO (2000). Για τα ασυνήθιστα πολλά παραθέματα αρχαίων συγγραφέων στον Χαρίτωνα βλ. κυρίως MANUWALD (2000), όπου και όλη η πα-

φερθεί στην πολύ διαφορετική σχέση του Χαιρέα με την Καλλιρρόη (1.4.6 ~ Σ 22-24· 2.9.6 ~ Χ 66-67· 4.1.3 ~ Χ 71· 4.1.5 ~ ω 83· 5.2.4 ~ Σ 23-24· 5.10.9 ~ Χ 389-390, όπου ιδιαίτερα εύγλωττη είναι η αντικατάσταση του ομηρικού *φίλου μεμνήσοι' έταίρον με το φίλης μεμνήσομαι σου*)²⁵. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο συγκεκριμένος συγγραφέας συντάσσεται προφανώς με όσους είχαν διακρίνει στη φιλία του Αχιλλέα με τον Πάτροκλο ένα ερωτικό στοιχείο, το οποίο όμως εν προκειμένω μετατοπίζεται εμφιατικά από τον χαρακτηριστικό για το έπος δεσμό μεταξύ ανδρών ηρώων στο κεντρικό για το μυθιστόρημα ζευγάρι του ήρωα και της ηρωίδας. Αντίθετα, η φιλία του Χαιρέα με τον Πολύχαρμο εμφανίζεται χωρίς τις όποιες ερωτικές συνδηλώσεις είχε η ρητά (όπως είδαμε) συγκρινόμενη μαζί της φιλία του Αχιλλέα με τον Πάτροκλο²⁶, παρά τις νύξεις για ερωτικές εμπειρίες του ήρωα με άλλους άνδρες πριν από τον γάμο του με την Καλλιρρόη (βλ. κυρίως 1.3.6· πβλ. επίσης 1.2.6)²⁷. Στη νέα ειδολογικά αφήγηση του Χαρίτωνα το ερωτικό ενδιαφέρον κινεί μόνο η μορφή της

λαιότερη βιβλιογραφία επί του θέματος· ειδικά για τα ομηρικά παραθέματα σε αυτό το μυθιστόρημα κλασική παραμένει η εργασία του MÜLLER (1976), 126-136.

25. Ένα ακόμα τέτοιο παράθεμα χρησιμοποιείται για να αποδοθεί το πάθος του βασιλέα της Περσίας για την Καλλιρρόη (6.1.10 ~ Ω 10-11). Τα συγκεκριμένα ομηρικά παραθέματα και τα νέα συμφραζόμενα στα οποία τα εντάσσει ο Χαρίτων συζητά ο FUSILLO (1990), 35-38, που επισημαίνει ότι το ιλιαδικό αυτό υπόβαθρο προσδίδει στις ιδιωτικές υποθέσεις των δύο πρωταγωνιστών του μυθιστορήματος *επική αίγλη*· βλ. επίσης SANZ MORALES - G. LAGUNA MARISCAL (2003). Οι εργασίες αυτές, ωστόσο, δεν τονίζουν επαρκώς την επιδιωκόμενη εδώ ειδολογική διαφοροποίηση του μυθιστορήματος από το έπος και αποσιωπούν πλήρως τον ευρύτερο προβληματισμό περί φιλίας με τον οποίο ο Χαρίτων συνδέει τις επίμαχες διακειμενικές αναφορές.

26. Βλ. M. SANZ MORALES - LAGUNA MARISCAL (2005), 123 σημ. 8. Είναι χαρακτηριστικό ότι ερωτικές προεκτάσεις δεν διακρίνονται ούτε στην προαναφερθείσα σύγκριση του ζεύγους Χαιρέα - Πολύχαρμου με την πολλές φορές ερωτικά φορτισμένη σχέση *παραϊβάτη και ήνιόχου*. Βλ. για το θέμα αυτό KRISCHER (1994), 155-156· DAVIDSON (2007), 511-512. Αντίθετη γνώμη έχει επί του θέματος ο HÄGG (1992), 69-70, ο οποίος θεωρεί πως ο Χαρίτων υπαινίσσεται μια ερωτικού τύπου φιλία ανάμεσα στον Χαιρέα και τον Πολύχαρμο συσχετίζοντάς τους με το ερωτικό κατά πολλούς ζεύγος του Αχιλλέα και του Πάτροκλου.

27. Αντίθετα, την πρώτη ερωτική επαφή του με γυναίκα βιώνει ο ήρωας, κατά τα λεγόμενά του (4.4.9), τη νύχτα του γάμου του, η οποία σηματοδοτεί για τον Χαρίτωνα μια νέου τύπου ερωτική θεματική σε σχέση με τους λογοτεχνικά παρωχημένους έρωτες μεταξύ ανδρών.

ηρωίδας και όχι αυτή του φίλου, ο οποίος συμπαρίσταται απλώς στον ερωτευμένο με την Καλλιρρόη Χαιρέα και τελικά συμβάλλει, έστω και ακούσια, στην επανένωση των δύο αγαπημένων (8.1.6)²⁸. Το επικών κατ'βολών θέμα της φιλίας εντάσσεται, λοιπόν, εδώ ποικιλοτρόπως σε μια άλλη, χαρακτηριστική για το ερωτικό μυθιστόρημα θεματική, υπογραμμίζοντας έτσι όχι μόνο τη σχέση του νέου είδους με το έπος αλλά και τη διαφοροποίησή του από αυτό.

Ο διάλογος αυτός με το έπος συνδυάζεται με λιγότερο ευκρινείς αλλά σημαντικές επίσης αναφορές του Χαρίτωνα σε μη επικά παραδείγματα φιλίας, τα οποία προσδίδουν νοηματικό βάθος στο επίμαχο θέμα του έργου και υπογραμμίζουν εκλεκτικές συγγένειες του μυθιστορήματος με πρόσθετα λογοτεχνικά είδη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει από αυτή την άποψη το θέατρο του Ευριπίδη, ο οποίος αξιοποιεί όσο κανένας άλλος τραγικός το θέμα της φιλίας ως όχημα ανθρωπολογικού προβληματισμού²⁹, δραματοποιώντας το μάλιστα και σε κάποιες ρομαντικές τραγωδίες του³⁰, που εύλογα βρίσκουν απήχηση στο ερωτικό μυθιστόρημα³¹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της ευριπιδικής πρακτικής αποτελεί η μελοδραματική ενμέρει *Αλκешτη*³², μια συγκινητική ιστορία χωρισμού και επανένωσης δύο ερωτευμένων συζύγων, η οποία προβάλλει

28. Χαρακτηριστική είναι εν προκειμένω η διαφορά από το μυθιστόρημα του Ξενοφώντα Εφέσιου, στο οποίο η μορφή του φίλου εκδηλώνει περιστασιακά ερωτικό ενδιαφέρον ενδεχομένως για τον ήρωα και σίγουρα για την ηρωίδα, απειλώντας έτσι έστω και εν αγνοία του να ματαιώσει την επανένωση του ερωτευμένου ζευγαριού.

29. Για το θέμα αυτό της δραματοουργίας του Ευριπίδη βλ. γενικά SCHMIDT-BERGER (1973)· SCULLY (1973).

30. Για ευριπιδικά έργα τέτοιου τύπου βλ. FUSILLO (1992), 270-299, που ως μυθιστορηματικού τύπου τραγωδίες χαρακτηρίζει και αναλύει την *Αλκешτη*, τον *Ιωνά*, την *Ιφιγένεια εν Ταύροις*, την *Ελένη* και τον *Ορέστη*. Η θεώρηση αυτή δεν εξαντλεί, βέβαια, την πολυπλοκότητα των συγκεκριμένων έργων, δείχνει όμως τι ήταν αυτό που τα κατέστησε σημαντικά για συγγραφείς όπως ο Χαρίτων· βλ. REARDON (1991), 130-133.

31. Γενικά για την πρόσληψη της τραγωδίας στο αρχαίο ελληνικό μυθιστόρημα βλ. FUSILLO (1989), 33-42· BILLAULT (1998), 179-194. Για ίχνη της τραγωδίας στον Χαρίτωνα ειδικότερα βλ. κυρίως HIRSCHBERGER (2001).

32. Η συγκεκριμένη πτυχή αυτού του έργου απομονώνεται εδώ, επειδή υπήρξε καθοριστική για την απήχυσή του στο αρχαίο μυθιστόρημα. Για το πολυσυζητημένο ειδολογικό πρόβλημα της *Αλκешτης* γενικά βλ. τώρα ΙΑΚΩΒ (2012), 1.43-51 με πρόσθετη βιβλιογραφία.

τη φιλία με τον Ηρακλή ως τη σημαντικότερη από τις διαπροσωπικές σχέσεις του Αδμητου και ως το κλειδί για την αίσια έκβαση του έργου³³. Αυτή ακριβώς η ρομαντική διάσταση της *Αλκешτης* ωθεί, όπως φαίνεται, τον Χαρίτωνα να συσχετίσει όχι μόνο το συζυγικό ζεύγος του μυθιστορήματός του με αυτό της τραγωδίας του Ευριπίδη, αλλά και τον Πολύχαρμο ως παράγοντα που συμβάλλει στην επανένωση των δύο ερωτευμένων με τον αντίστοιχης σημασίας ευριπιδικό Ηρακλή³⁴. Η σκηνή στην οποία ο φίλος του Χαιρέα θέλει να τον βοηθήσει να ερωτευθεί ξανά, προκαλώντας τη συνάντησή του με την καλυμμένη με πέπλο αλλά σύντομα αναγνωριζόμενη Καλλιρρόη (8.1.5-10), ανακαλεί εμφανώς την αναγνώριση της επίσης καλυμμένης με πέπλο Αλκешτης από τον Αδμητο³⁵, ο οποίος είχε προηγουμένως πιεσθεί από τον Ηρακλή να προχωρήσει σε δεύτερο γάμο (βλ. βουλόμενος ἐμβαλεῖν αὐτὸν ... εἰς ἔρωτα καινὸν καὶ Καλλιρρόης παραμύθιον Καλλ. 8.1.6 ~ γυνή σε παύσει και νέοι γάμοι πόθου Αλκ. 1087). Ο Πολύχαρμος κερδίζει έτσι σε ανάστημα, συνδεδεμένος διακειμενικά με τον κορυφαίο ήρωα της μυθολογίας, που ως από μηχανής θεός επαναφέρει από τον Άδη τη γυναίκα του φίλου του³⁶, ενώ αντίθετα ο Χαιρέας εμφανίζεται στο συγκεκριμένο επεισόδιο ακόμα πιο προβληματικός (πβλ. το πικάντικο σχόλιό του, 7.6.10) λόγω της συσχέτισής του με τον αμφιλεγόμενο ως σύζυγο Αδμητο³⁷. Το ευριπιδικό διακείμενο α-

33 Όπως επισημαίνει εύστοχα η SCODEL (1979), το συγκεκριμένο έργο είναι μεταξύ άλλων και μια μελέτη στο θέμα της φιλίας. Από τις πολυάριθμες εργασίες που εξετάζουν το επίμαχο θέμα στην *Αλκешτη* ειδικής μνείας χρήζουν οι εξής: GIOLO (1985)· SCHEIN (1988)· STANTON (1990)· GOLDFARB (1992).

34. Τη διακειμενική αυτή σύνδεση επεσήμανε πρώτος ο KUCH (1989), 69. Αναλυτικότερα για τις αντιστοιχίες μεταξύ των δύο έργων βλ. HIRSCHBERGER (2001), 172-173· MONTIGLIO (2013), 16-18.

35. Βλ. τη χαρακτηριστική σε σκηνές αναγνώρισης αναφώνηση *ἔχω σε* (Καλλ. 8.1.10) ~ *ἔχω σ' ἀέλπτως* (Αλκ. 1134), η οποία όμως στον Ευριπίδη εκφέρεται μόνο από τον Αδμητο (βλ. την απάντηση του Ηρακλή *ἔχεις* 1135), ενώ στον Χαρίτωνα και από τους δύο συζύγους (*μίαν φωνὴν ἀφιέντες* 8.1.10· πβλ. *ἀμφότεροι συνεβόησαν* 8.1.8).

36. Αντίθετα, άνευ σημασίας φαίνεται να είναι για τον Χαρίτωνα η παιγνιώδης διάσταση της δράσης του Ηρακλή στη συγκεκριμένη σκηνή· βλ. σχετικά την διεισδυτική ανάλυση του ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗ (1986), 79-110.

37. Ένα σημαντικό κατά τα φαινόμενα χάσμα στο κείμενο του Χαρίτωνα (7.6.7) δεν μας επιτρέπει να γνωρίζουμε με βεβαιότητα τη συμπεριφορά του Χαιρέα εν προκειμένω. Για το κειμενικό αυτό πρόβλημα βλ. PLEPELITS (1976), 186-187. Ενδιαφέρουσα, αλλά όχι πειστική τελικά, είναι η απόπειρα θετικότερης αποτί-

ποδεικνύεται, λοιπόν, σημαντικό για τη λογοτεχνική προϊστορία των θεμάτων της φιλίας και του έρωτα, καθώς και για την ερμηνευτική αποτίμηση των πολύπλοκων κάποτε ηρώων που σχετίζονται με αυτά.

Πιο σύνθετη και βαρύνουσα για το θέμα της φιλίας δείχνει να είναι η διακειμενική σχέση του Χαρίτωνα με την επίσης ρομαντικού τύπου τραγωδία του Ευριπίδη *Ιφιγένεια εν Ταύροις*³⁸. Στις πρώτες ειδικά σκηνές του συγκεκριμένου δράματος και στην τριάδα Ιφιγένεια - Ορέστης - Πυλάδης παραπέμπουν σκηνές του μυθιστορήματος όπως η άφιξη των δύο φίλων σε μια ξένη χώρα και σε κάποιο ναό σημαντικό για την αναζήτησή τους (3.6.1-8), η αιχμαλώτισή τους από ντόπιους (3.7.1-3) και το όνειρο που κάνει την ηρώίδα να πιστεύει ότι ο πρωταγωνιστής είναι νεκρός (3.7.4-6· πβλ. και μια εξίσου απατηλή πληροφορία, 3.10.1-2)³⁹. Η φιλία του Χαιρέα και του Πολύχαρμου συσχετίζεται έτσι με την παροιμιώδη στην αρχαιότητα φιλία του Ορέστη και του Πυλάδη⁴⁰, στη μορφή του οποίου ο Ευριπίδης δίνει νέο δραματικό βάρος⁴¹. Την ιδιαίτερη αυτή έμφαση στον

μησης του Χαρίτωνα εδώ από τον ROBIANO (2008) 426-431. Για τα αρνητικά στοιχεία της εικόνας του Αδμητου, που δίνουν τραγικό βάθος στο ρομαντικό παραμυθόδραμα του Ευριπίδη, βασική παραμένει η συζήτηση του SEIDENSTICKER (1982) 140-152.

38. Για μια θεώρηση της συγκεκριμένης τραγωδίας υπό αυτό το πρίσμα βλ. CALDWELL (1974-5). Συνολικά, πάντως, το προφίλ και το ειδολογικό στίγμα του έργου είναι χωρίς αμφιβολία τραγικό· βλ. επ' αυτού τις ορθές επισημάνσεις της ΚΥΡΙΑΚΟΥ (2006), 6-9. Για την ευρύτατη απήχηση της *Ιφιγένειας εν Ταύροις* στην αρχαιότητα βλ. CROPP (2000), 62-65. Το μυθιστόρημα του Αχιλλέα Τάτιου, από την άλλη πλευρά, φαίνεται να προσλαμβάνει — και μάλιστα σε συμφραζόμενα σημαντικά επίσης για το θέμα της φιλίας — μια διασκευή της τραγωδίας αυτής σε μίμο· βλ. σχετικά MIGNOGNA (1997).

39. Για τη σχέση αυτή του μυθιστορήματος του Χαρίτωνα με την τραγωδία του Ευριπίδη βλ. συνοπτικά WEHRLI (1965), 138-139.

40. Βλ. σχετικά ΟΤΤΟ (1890), 258-259· RE XXIII, 2080.37-61. Το παράδειγμα του Ορέστη και του Πυλάδη αποτελεί τη βάση της συζήτησης περί φιλίας στο έργο του Λουκιανού *Τοξάρις* (1-8).

41. Στον Αισχύλο ο Πυλάδης μιλά μια μόνο φορά για τρεις στίχους (*Χορηφ.* 900-902), ενώ τόσο στην *Ηλέκτρα* του Σοφοκλή όσο και σε εκείνη του Ευριπίδη παραμένει βωβό πρόσωπο. Η εκτενής συμμετοχή του στα όσα λέγονται επί σκηνής στην *Ιφιγένεια εν Ταύροις* αποτελεί νέα εξέλιξη, που βρίσκει ακόμα πιο εντυπωσιακή συνέχεια στον ευριπιδικό *Ορέστη*· βλ. σχετικά NISSEICH (1986). Όπως τονίζει ο WILAMOWITZ (1895), III. 250, ο Πυλάδης ως πρότυπο φιλίας αποτελεί δημιούργημα του Ευριπίδη.

Πυλάδη δείχνουν άλλωστε και οι ευριπιδικές αναφορές στον γάμο του με την αδελφή του ήρωα (βλ. κυρίως *Ηλ.* 1249, 1284-1285, 1311, 1340-1342, *Ορ.* 1092-1093, 1207-1210, 1658-1659· πβλ. *I.T.* 695-6, 716-7, 915), κάτι που επίσης ισχύει για τη μορφή του φίλου στον Χαρίτωνα (8.8.12)⁴². Είναι χαρακτηριστικό ότι τόσο ο Πολύχαρμος όσο και ο Πυλάδης ευθύς εξαρχής συμπαραστέκονται με νηφαλιότητα στον φίλο τους, που απελπίζεται με όσα διαπιστώνει φθάνοντας σε κάποιο ναό στον τόπο του προορισμού του (*Καλλ.* 3.6.5, 8 ~ *I.T.* 104-115). Τον ίδιο πραγματισμό επιδεικνύουν οι δύο υπό σύγκριση άνδρες μέχρι την τελευταία φορά που τους ακούμε να μιλούν προτρέποντας σε δράση μετά την αναγνώριση των δύο πρωταγωνιστών (*Καλλ.* 8.1.9 ~ *I.T.* 902-908)⁴³. Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι η ευσέβεια την οποία μαρτυρεί η τελευταία αυτή παρέμβαση του Πολύχαρμου (βλ. *πεπληρώκασιν οί θεοί τὰς ἀμφοτέρων εὐχὰς* 8.1.9) αποτελεί παραδοσιακό γνώρισμα του Πυλάδη (βλ. *Αισχ. Χοηφ.* 900-902, *Ευρ. I.T.* 104-105, 719-720)⁴⁴. Αλλά και η ολιγολογία για την οποία γενικά ο φίλος του Ορέστη ήταν διαβόητος χαρακτηρίζει επίσης ως έναν βαθμό τον φίλο του Χαιρέα με τους ελάχιστους ευθείς λόγους του στο έργο (βλ. κυρίως 4.3.1-5, 7.1.7-8 + 10-11, και για συντομότερες τοποθετήσεις του 3.5.7, 4.2.2, 4.2.7, 4.2.14, 8.1.6, 8.1.9)⁴⁵. Κυρίως όμως η αυταπάρνηση με την οποία ο Πολύχαρμος προθυμοποιείται να ακολουθήσει τον Χαιρέα ακόμα και στον θάνατο (*συγκινδυνεύειν* 3.5.7, *συναποθανεῖν* 4.2.14, 7.1.7· πβλ. *συνεξέπλευσε* 8.7.8) ανακαλεί τις αντίστοιχες διακηρύξεις του Πυλάδη στον

42. Βλ. για αυτή την αντιστοιχία HOCK (1997), 157.

43. Στη χειρόγραφη παράδοση οι στίχοι αυτοί εμφανίζονται να ανήκουν στον χορό, αλλά αποδίδονται ομόφωνα πια από τους εκδότες στον Πυλάδη.

44. Για το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό του Πυλάδη στην *Ιφιγένεια εν Ταύροις* βλ. ΚΥΡΙΑΚΟΥ (2006), 34. Εδώ έγκειται η σημαντικότερη διαφορά από τον δαιμονικό Πυλάδη του ευριπιδικού *Ορέστη*, που (ίσως λόγω της στενής φιλίας του με τον κεντρικό ήρωα) αναμφίβολα αντιμετωπίζεται με υπερβολική επιείκεια στην αρχαία υπόθεση αυτού του έργου (*τὸ δράμα χεῖριστον τοῖς ἥθεσιν· πλὴν γὰρ Πυλάδου πάντες φαῦλοί εἰσιν*). Για την παρουσία του Πυλάδη στο ζοφερό αυτό έργο ως σύμβολο της απουσίας του Απόλλωνα βλ. BURNETT (1971), 213-215· NISETICH (1986). Το γεγονός ότι στο κωμικό - ρεαλιστικό μυθιστόρημα του Ιόλαου η φιλία εξυμνείται με ένα παράθεμα από αυτό ειδικά το ευριπιδικό έργο (*POxy* 3010.39-43 ~ *Op.* 1155-1157) είναι ίσως αναμενόμενο.

45. Είναι χαρακτηριστικός ο απολογητικός τόνος του Πολύχαρμου λίγο πριν αρχίσει τον πρώτο από τους δύο εκτενείς λόγους του στο έργο: *μακρὸς ὁ μῦθος, ὦ δέσποτα ... οὐκ ἐνοχλήσω δέ σοι ληρῶν ἀκαίρως* (4.2.13-14).

διάσημο «αγώνα φιλίας» του με τον Ορέστη (672-724, εδώ 674-686)⁴⁶, μια ενότητα που επίσης χαρακτηρίζεται από τη συχνή χρήση λέξεων με πρώτο συνθετικό το συν- (684, 685, 690, 709· βλ. επίσης 95, 600)⁴⁷. Με την αφοσίωσή του αυτή στον συναισθηματικά ασταθή φίλο του και με την αποφασιστική συμβολή του στη σκηνική δράση μέχρι τη στιγμή του αναγνωρισμού, ο Πυλάδης δεν αποτελεί απλώς ένα ακόμα ηρωικό προηγούμενο για την εξίσου καθοριστική στάση του Πολύχαρμου μέχρι την «αφύπνιση» του Χαιρέα στο έβδομο βιβλίο· πολύ περισσότερο συμβολίζει, με την υπέρβαση του σκιώδους ρόλου που είχε στην παλαιότερη δραματοουργία, μια νέα έμφαση στο θέμα της φιλίας και σε έναν τύπο ήρωα λιγότερο απόμακρου και αυτάρκη⁴⁸, επιλογές που προδήλως άφησαν το αποτύπωμά τους στο μυθιστόρημα του Χαρίτωνα.

Σταθμό στη λογοτεχνική προϊστορία του θέματος της φιλίας αποτελεί όμως και η Νέα Κωμωδία⁴⁹, η οποία προσλαμβάνει τη συγκεκριμένη θεματική από τον πρόδρομο του είδους Ευριπίδη και την εμπλουτίζει με στοιχεία του φιλοσοφικού στοχασμού και των ηθικών αντιλήψεων της εποχής⁵⁰. Η νέα αυτή τροπή του υπό εξέταση θέματος, το οποίο μετατο-

46. Ως «αγώνας φιλίας» χαρακτηρίζεται αυτή η ευριπιδική σκηνή εύστοχα από τον LESKY (1987-9), II. 233. Για το εδώ εμφανιζόμενο μοτίβο του θανάτου μαζί με τον φίλο βλ. TRENKNER (1958), 72, η οποία όμως εσφαλμένα το εντοπίζει για πρώτη φορά στον Ορέστη του Ευριπίδη. Είναι ενδιαφέρον, πάντως, ότι η αμοιβαιότητα που υπάρχει εδώ στις εκδηλώσεις φιλίας του Ορέστη και του Πυλάδη δεν παρατηρείται πουθενά στον Χαρίωνα, με μερική μόνο εξαίρεση την τελική δημόσια ευχαριστία του Χαιρέα προς τον Πολύχαρμο (8.8.7, 8.8.12). Ακόμα και όταν ο Πολύχαρμος εξαπατά τους γονείς του για να διακινδυνεύσει τη ζωή του μαζί με τον φίλο του (3.5.7-8), ο τελευταίος δεν βλέπουμε να κάνει κανένα σχόλιο.

47. Βλ. σχετικά ΚΥΡΙΑΚΟΥ (2006), 240 (σχόλ. για 708-710). Η χρήση τέτοιων συνθέτων παρατηρείται, βέβαια, γενικότερα σε κείμενα σχετικά με τη φιλία· βλ. HOCK (1997), 156 με σημ. 16.

48. Ιδιαίτερα εύστοχες είναι για το θέμα αυτό οι παρατηρήσεις του MATTHIESSEN (1964), 186· βλ. επίσης SCHMID-BERGER (1973), 137.

49. Βιβλίο αναφοράς για αυτό το ζήτημα παραμένει η εργασία του ZUCKER (1950). Πιο πρόσφατες και πολλές είναι οι μελέτες της φιλίας στον Πλάτο, κάποιες από τις οποίες περιέχουν σημαντικές παρατηρήσεις και για σχετικά με το επίμαχο θέμα έργα της Νέας Κωμωδίας που διασκεύασε ο ρωμαίος ποιητής. Βλ. κυρίως ANDERSON (1993), 34-46· MAURICE (2003).

50. Το ευριπιδικό και φιλοσοφικό υπόβαθρο του θέματος της φιλίας στη Νέα Κωμωδία περιγράφεται αδρομερώς από τον LEO (1912), 126-129· βλ. επίσης AN-

πίζεται πια από τη σφαίρα του μύθου σε εκείνη της αστικής καθημερινότητας, δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστο το μυθιστόρημα, δεδομένου ότι το είδος αυτό συντονίζεται γενικά με τη Νέα Κωμωδία σε επίπεδο πλοκής και χαρακτήρων⁵¹. Στην περίπτωση του Χαρίτων, το γεγονός ότι το ειδολογικό αυτό πρότυπο ανακαλείται από την αρχή ακόμα του έργου με το ίδιο το όνομα του Χαιρέα και με τις ερωτικές μηχανορραφίες εις βάρος του⁵², δημιουργεί αντίστοιχες προσδοκίες για το διακειμενικό υπόβαθρο της μορφής του Πολύχαρμου. Η ασυμβίβαστη αφοσίωση του συγκεκριμένου φίλου εκφράζει πράγματι σε υπερθετικό βαθμό τον διάχυτο στη Νέα Κωμωδία σεβασμό για το ιδεώδες της φιλίας, παραπέμποντας μάλιστα σε χαρακτηριστικά από αυτή την άποψη θεατρικά στιγμιότυπα: στη σωτήρια αρωγή ενός πιστού μενάνδρειου δούλου (Καλλ. 6.2.11 ~ Μισούμενος απ. 2 Sandbach)⁵³, στη στρατιωτική αλληλεγγύη ενός εκλεκτού *συνεφήβου* (8.6.11· πβλ. για κωμωδίες με αυτό τον τίτλο PCG V, σελ. 289)⁵⁴, κυρίως όμως στην τελική επιβράβευση του φίλου

DERSON (1993), 35-36. Για τη γενικότερη επίδραση του Ευριπίδη στην κωμική παραγωγή αυτής της εποχής βλ. κυρίως KNOX (1979)· SEGAL (1995)· G. VOGT-SPIRA (2001). Για την απήχηση που είχε σε έργα της Νέας Κωμωδίας η σύγχρονη φιλοσοφία και ηθική συνολικά βλ. ARNOTT (1981)· ΦΟΥΝΤΟΥΛΑΚΗΣ (2004).

51. Γενικά για τη σχέση του μυθιστορήματος με τη Νέα Κωμωδία βλ. κυρίως FUSILLO (1989), 43-55· LOWE (2000), 223-226· BRETHES (2007), 13-63. Για το ίδιο θέμα σε συνάρτηση με το έργο του Χαρίτων ειδικότερα βλ. επίσης CORBATO (1968)· BORGOGNO (1971)· CRISMANI (1997), 24-47· MASON (2002).

52. Για τη διακειμενική φόρτιση του ονόματος Χαιρέας βλ. MASON (2002), 25-27. Για την πληθώρα στοιχείων της Νέας Κωμωδίας στα πρώτα κεφάλαια του έργου βλ. πιο πρόσφατα R. BRETHES (2007), 27-32.

53. Βλ. σχετικά BORGOGNO (1971), 261-262. Το γεγονός ότι στο χωρίο του Μένανδρου την αυτοκτονία του ερωτευμένου ήρωα δεν αποσοβεί ο φίλος του αλλά ένας πιστός δούλος σχετίζεται με την τάση της Νέας Κωμωδίας να προσδίδει κάποτε στον δεύτερο από αυτούς τους ανθρώπινους τύπους χαρακτηριστικά του πρώτου. Είναι ενδιαφέρον ότι στην περίπτωση της απόπειρας αυτοκτονίας που κάνει ο επίσης ερωτευμένος Διονύσιος τον ρόλο του Πολύχαρμου ως φίλου-σωτήρα επιτελεί όντως μια δούλη με σαφέστατες κωμικές καταβολές (3.1.1-3). Την ιδιαίτερα στενή σχέση που έχει με τη Νέα Κωμωδία η όλη αφήγηση του Χαρίτων για τον Διονύσιο κατέστησε σαφή ο BORGOGNO (1970).

54. Βλ. τις εύστοχες παρατηρήσεις του LEO (1912), 128-129, ο οποίος συσχετίζει τις κοινές στρατιωτικές εμπειρίες των αθηναίων *συνεφήβων* και τις κωμωδίες που είχαν αυτό τον τίτλο με το όλο θέμα της φιλίας. Για τη Νέα Κωμωδία ως το διακειμενικό υπόβαθρο της συχνής μνείας του ίδιου όρου από τον Λουκιανό πβλ.

δια του γάμου του με την αδελφή του ήρωα (Καλλ. 8.8.12 ~ Δύσκ. 820-844). Στην τελευταία αυτή περίπτωση, μάλιστα, η αναφερόμενη από τον Χαρίτωνα ύπαρξη δύο ζευγαριών θυμίζει επιπροσθέτως το στερεότυπο κλείσιμο αρκετών ακόμα έργων της Νέας Κωμωδίας, καθιστώντας έτσι το αίσιο πέρας της εδώ αφηγούμενης ιστορίας χειρονομία με ευδιάκριτο ειδολογικό συμβολισμό⁵⁵.

Από την άλλη πλευρά, η ακροτελεύτια αυτή παραπομπή του Χαρίτωνα σε μια μεγάλη γκάμα δειγμάτων της Νέας Κωμωδίας αφήνει να διαφανεί η ιδιαίτερη θέση που έχει ανάμεσά τους ο Δύσκολος ως διακειμένο του μυθιστορηματός μας. Η συγκεκριμένη κωμωδία είναι εξ όσων γνωρίζουμε η μόνη που σίγουρα έχει στο επίκεντρό της μια αμιγώς ρομαντική ιστορία (χωρίς δηλ. την μνεία κάποιου βιασμού ή κάποιας εταίρας)⁵⁶ και ταυτόχρονα προβάλλει τη φιλία όχι απλώς ως δραματουργικό μοτίβο αλλά και ως κλειδί για την κατανόηση του έργου. Η ίδια η αντικοινωνικότητα του μισάνθρωπου Κνήμωνα, η οποία αντιδιαστέλλεται προς τη φιλόανθρωπη διάθεση των δύο φίλων Γοργία και Σώστρατου,

DELZ (1950), 93. Μολονότι ο Χαρίτων αναφέρεται με το συγκεκριμένο ουσιαστικό σε συνομήλικους φίλους του Χαιρέα γενικά, στο σημείο αυτό της αφήγησης έχει γίνει σαφές ότι ο μνημονευόμενος στην ίδια ενότητα Πολύχαρμος (8.6.9) είναι — με την τεχνική έννοια του όρου — ο κατεξοχήν *συνέφηβος* του ήρωα, έχοντας αποτελέσει τον αχώριστο σύντροφό του στις στρατιωτικές (και όχι μόνο) περιπέτειές του (πβλ. 7.3.5 για μια ρητή σχετική δήλωση του Χαιρέα).

55. Για το προσφιλές στη Νέα Κωμωδία επιλογικό μοτίβο του διπλού γάμου βλ. CRISMANI (1997), 46-47, που ερμηνεύει ορθά τη χρησιμοποίησή του από τον Χαρίτωνα ως διακειμενικό σήμα· βλ. επίσης KONSTAN (1994), 79, που διακρίνει εδώ «a conventional gesture of comic closure». Αντίθετης άποψης είναι ο HOCK (1997), 157 με σημ. 22, που θεωρεί ότι ο Χαρίτων δεν παραπέμπει εν προκειμένω σε κάποιο συγκεκριμένο λογοτεχνικό είδος. Ωστόσο, και μόνο η μνεία της προίκας του Πολύχαρμου στο υπό εξέταση χωρίο αρκεί για να θεωρήσουμε ότι εδώ ανακαλείται κατά κύριο λόγο η Νέα Κωμωδία· βλ., π.χ., Δύσκ. 843-846. Για άλλες αντίστοιχες μνείες στο θεατρικό αυτό είδος βλ. GOLDEN (1990), 174-180. Το γεγονός ότι ο Χαρίτων κατ' ανάγκη χρησιμοποιεί το επίμαχο επιλογικό μοτίβο ελαφρώς παραλλαγμένο, λόγω του ότι το ένα από τα δύο ζευγάρια είναι στο σημείο αυτό της αφήγησης ήδη παντρεμένο, καθιστά τον συγκεκριμένο διακειμενικό υπαινιγμό πιο συγκαλυμμένο, αλλά δεν τον αναιρεί.

56. Την ιδιαιτερότητα αυτή του Δύσκολου επισημαίνει ο ANDERSON (1984), 125. Για το μενάνδρειο *Φάσμα*, αντίθετα, που μνημονεύεται από τον Anderson ως έργο εξίσου ρομαντικό με τον Δύσκολο, οι ιδιαίτερα πενιχρές γνώσεις μας δεν επιτρέπουν ασφαλή συμπεράσματα.

αναδεικνύει την φιλία ως το βασικό ζητούμενο για την άρση των εντάσεων και για την αίσια έκβαση της εδώ δραματοποιημένης ερωτικής ιστορίας⁵⁷. Υπό την έντονη επίδραση της σύγχρονης του φιλοσοφίας και ηθικής ο Μένανδρος συνέθεσε, έτσι, εν προκειμένω μια πραγματική μελέτη πάνω στο θέμα της φιλίας⁵⁸, η οποία μάλιστα γινόταν περισσότερο ενδιαφέρουσα για τον Χαρίτωνα, επειδή διαλεγόταν με την ευριπιδική θεματική της φιλίας, που είδαμε ότι απασχόλησε και τον συγγραφέα μας. Συγκεκριμένα, η συνάντηση του αστού Σώστρατου με την κόρη του χωρικού Κνήμωνα που πηγαίνει με την υδρία της να πάρει νερό (Δύσκ. 189-213) φαίνεται να παραπέμπει στη ρεαλιστικού χρώματος σκηνή της συνάντησης του Ορέστη με την υδροφορούσα Ηλέκτρα στην ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη (Ηλ. 107 κ.εξ., 215 κ.εξ.)· επιπλέον, η τεταμένη αρχικά συζήτηση του αδελφού της κοπέλας Γοργία με τον Σώστρατο (Δύσκ. 269 κ.εξ.) αναπλάθει την αντίστοιχη συζήτηση του συζύγου της Ηλέκτρας Αυτουργού με τον Ορέστη (Ηλ. 341 κ.εξ.), με τελικό αποτέλεσμα και στις δύο περιπτώσεις την ειλικρινή φιλία μεταξύ των δύο ανδρών (Δύσκ. 317, 615-616, 823-824 ~ Ηλ. 358-362)⁵⁹. Ο Μένανδρος ανατρέχει, έτσι, σε μια ανοίκεια για τραγωδία σκηνή οικιακού ρεαλισμού και ταπεινής φιλοξενίας, για να προσδώσει στη φιλία των άνισων κοινωνικά

57. Για τη συγκεκριμένη οπτική βλ. κυρίως HAEGEMANS (2001), που πραγματεύεται επίσης το λογοτεχνικό και φιλοσοφικό υπόβαθρο του σχετικού προβληματισμού. Εύστοχες παρατηρήσεις στην ίδια κατεύθυνση κάνει και ο ZIMMERMANN (2009), 239-244. Για το φιλοσοφικό ειδικά υπόστρωμα εδώ βλ. επίσης WEHRLI (1970). Η ιδιαίτερη έμφαση του Μένανδρου στο υπό εξέταση θέμα φαίνεται και από το ότι η φιλία του Γοργία και του Σώστρατου αντιδιαστέλλεται στην ίδια κωμωδία προς την απλώς προσχηματική φιλία του Χαιρέα για τον Σώστρατο (Δύσκ. 50-68, 125-134).

58. Από αυτή την άποψη ο Δύσκολος έχει μεγαλύτερη βαρύτητα και από τον Θησαυρό του Φιλήμονα ακόμα (γνωστό από τη διασκευή του στον *Trinummus* του Πλαύτου), που αποτελεί — όσο γνωρίζουμε — τη δεύτερη σημαντικότερη έκφανση του ενδιαφέροντος της Νέας Κωμωδίας για το θέμα της φιλίας· βλ. σχετικά FANTHAM (1977). Για τη θεματική αυτή στον Φιλήμονα εν γένει βλ. ΓΚΟΜΠΑΡΑ (1986), 119-123.

59. Για τη σύνθετη αυτή διακειμενική σχέση των δύο έργων βλ. κυρίως HANDLEY (1965), 164, 167 (σχόλ. για 189, 201-202)· KATSOURIS (1975), 116-122· MASTROCIQUE (1984). Λιγότερο πειστική φαίνεται γενικά η προτεινόμενη από άλλους μελετητές συσχέτιση του Σώστρατου με τον ευριπιδικό Αυτουργό και όχι με τον Ορέστη. Βλ. γι' αυτή την άποψη POOLE (1977-8), 57-58· PETRIDES (2010), 108-111.

Σώστρατου και Γοργία το κύρος του ευριπιδικού προτύπου⁶⁰, όπως είδαμε ότι κάνει και ο Χαρίτων με την ιδιάζουσα επίσης ειδολογικά *Ιφιγένεια εν Ταύροις*. Ως κορυφαίο λοιπόν σύμπτωμα του ζωηρού ενδιαφέροντος για τη φιλία στη Νέα Κωμωδία, ο *Δύσκολος* γίνεται εύλογα αντικείμενο υπαινιγμού από τον Χαρίωνα την τελευταία φορά που αυτός αναφέρει τον Πολύχαρμο, παρακινώντας έτσι εμμέσως τον αναγνώστη να ξαναδιαβάσει μέσα και από αυτό το διακειμενικό πρίσμα όλα όσα ειπώθηκαν στο μυθιστόρημα για τη συγκεκριμένη μορφή⁶¹. Με τον τρόπο αυτό, το παράδειγμα του Μένανδρου εμπλουτίζει χάρη στο σημαντικό λογοτεχνικό και φιλοσοφικό του υπόβαθρο το θέμα της φιλίας στον συγγραφέα μας και αναδεικνύει τελικά τη σχέση του Χαιρέα και του Πολύχαρμου, κατ' αναλογία προς αυτή του Σώστρατου και του Γοργία, ως τον κατάλυτη για την αίσια έκβαση του έργου.

Γίνεται εμφανές, συνεπώς, ότι το θέμα της φιλίας είναι στον Χαρίωνα ιδιαίτερα σημαντικό, όχι μόνο λόγω της ευρείας χρήσης του από αυτόν τον συγγραφέα, αλλά και λόγω του διακειμενικού του βάθους. Όπως είδαμε, η θεματική της φιλίας εδώ βρίθει λογοτεχνικών αναμνήσεων, οι οποίες αφορούν μια σειρά ποιητικών ειδών από όλες τις προηγούμενες περιόδους της αρχαιοελληνικής γραμματείας. Το ζωηρό ενδιαφέρον που ανέκαθεν έδειχναν οι αρχαίοι συγγραφείς για το συγκεκριμένο θέμα είχε ως αποτέλεσμα η έμφαση του Χαρίωνα στη φιλία να είναι κατάφορη από λογοτεχνικές και φιλοσοφικές συνδηλώσεις, τις οποίες ο συγγραφέας μας ούτε μπορούσε αλλά ούτε και ήθελε να αγνοήσει. Από μια άποψη, η φιλία αποτελεί σύμπτωμα της γενικότερης διακειμενικής επιβάρυνσης του μυθιστορήματος, ενός είδους που συνδιαμόρφωσαν οι πιο

60. Ειδικά ο συσχετισμός του Γοργία με τον Αυτουργό ενισχύει την ούτως ή άλλως πολύ θετική εικόνα του πρώτου (βλ. σχετικά KONSTANTAKOS [2005], 23-24), υποδηλώνοντας ότι ισχύουν εξίσου και γι' αυτόν τα άκρως εγκωμιαστικά σχόλια του Ορέστη για τον φτωχό οικοδεσπότη του (Ηλ. 380-382, 394-396). Για τη στροφή του Ευριπίδη στον ρεαλισμό καθ' υπέρβαση των ορίων του τραγικού είδους στο πρώτο ήμισυ της *Ηλέκτρας* βλ. τις κλασικές πια παρατηρήσεις του KNOX (1979).

61. Για παράδειγμα, ο απαράμιλλος αλτρουισμός του Γοργία και η ανώριμη συχνά συμπεριφορά του ερωτευμένου φίλου του στον Μένανδρο θυμίζουν εμφανώς και υπογραμμίζουν τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά του Πολύχαρμου και του Χαιρέα. Από την άλλη πλευρά, η αδιαφορία του Πολύχαρμου για τους συγγενείς του (βλ. 3.5.7-8) και η ανενδοίαστη προφανώς συγκατάθεσή του στο γάμο που του προτείνει ο Χαιρέας τον διαφοροποιούν αισθητά από τον Γοργία, εμφανίζοντάς τον περισσότερο αφοσιωμένο στον φίλο του.

ετερόκλητες λογοτεχνικές παραδόσεις. Ταυτόχρονα, όμως, η φιλία κερδίζει εδώ σε έμφαση χάρη στο καλειδοσκόπιο των διακειμένων, δείχνοντας έτσι την ικανότητα του Χαρίτων να ενορχηστρώνει τα στοιχεία της παράδοσης σε ένα δυναμικό, «ανοικτό» είδος πεζού λόγου, που πιθανότατα είχε επινοήσει ο ίδιος. Το διακειμενικό αυτό παιχνίδι με άλλα είδη ήταν, άλλωστε, μονόδρομος για τον Χαρίωνα, όσο τουλάχιστον το είδος του μυθιστορήματος δεν διέθετε ακόμα αναγνωρίσιμες συμβάσεις, για να κατευθύνει τις προσδοκίες του κοινού του. Σε κάθε περίπτωση, ο πολυεπίπεδος και απαιτητικός χαρακτήρας του θέματος της φιλίας εδώ δείχνει πόσο αδικεί τον συγκεκριμένο συγγραφέα — αλλά και το κοινό του — ο χαρακτηρισμός του έργου του ως «προσοφιστικού». Θα ήταν ευχής έργον η παρούσα εργασία να συμβάλει κάπως στην άρση αυτής της παρανόησης.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ANDERSON, W.S. (1984), «Love Plots in Menander and his Roman Adapters», *Ramus* 13, 124-134.
- ANDERSON, W.S. (1993), *Barbarian Play: Plautus' Roman Comedy*, Toronto.
- ARNOTT, G. (1981), «Moral Values in Menander», *Philologus* 125, 215-227.
- BAUMBACH, M. (2011), «*Paideia* and the Function of Homeric Quotations in Chariton's *Callirhoe*», στο T.A. SCHMITZ - N. WIATER (επιμ.), *The Struggle for Identity. Greeks and their Past in the First Century BCE*, Stuttgart, 253-271.
- BILLAULT, A. (1998), «Les romanciers grecs et la tragédie», στο *Le théâtre grec antique: La tragédie*, Paris, 179-194.
- BLUNDELL, M.W. (1989), *Helping Friends and Harming Enemies: A Study of Sophocles and Greek Ethics*, Cambridge.
- BORGOGNO, A. (1970), «Un nuovo verso del *Misumenos* di Menandro», *Rheinisches Museum* 113, 165-167.
- BORGOGNO, A. (1971), «Menandro in Caritone», *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 99, 257-263.
- BOWIE, E. (1985), «The Greek Novel», στο P. EASTERLING - B.M.W. KNOX (επιμ.), *The Cambridge History of Classical Literature*, τόμ. I, Cambridge, 683-699.
- BRETHES, R. (2007), *De l'idéalisme au réalisme. Une étude du comique dans le roman grec*, Salerno.

- BRIOSO SÁNCHEZ, M. (1987), «El personaje del “amigo” en la novela griega. Chariton», *Minerva* 1, 61-74.
- BURNETT, A.P. (1971), *Catastrophe Survived: Euripides' plays of mixed reversal*, Oxford.
- CALDWELL, R. (1974-5), «Tragedy Romanticised. The Iphigeneia Taurica», *Classical Journal* 70, 23-40.
- CORBATO, C. (1968), «Da Menandro a Caritone. Studi sulla genesi del romanzo greco e i suoi rapporti con la commedia nuova», *Quaderni Triestini Teatro Antico* 1, 5-44.
- CRISMANI, D. (1997), *Il teatro nel romanzo ellenistico d'amore e di avventure*, Torino.
- CROPP, J. (2000), *Euripides, Iphigeneia in Tauris*, Warminster.
- DAVIDSON, J. (2007), *The Greeks and Greek Love. A Radical Reappraisal of Homosexuality in Ancient Greece*, London.
- DELZ, J. (1950), *Lukians Kenntnis der athenischen Antiquitäten*, Freiburg i. d. Schweiz.
- EASTERLING, P. (1989), «Friendship and the Greeks», στο R. PORTER - S. TOMASELLI (επιμ.), *The Dialectics of Friendship*, London - New York, 11-25.
- EFFE, B. (2002), «Instrumentalisierung des Mythos: Achilleus und Patroklos als Liebespaar», *Classica Cracoviensia* VII, 7-16.
- EGGER, B. (1988), «Zu den Frauenrollen im griechischen Roman. Die Frau als Heldin und Leserin», *Groningen Colloquia on the Novel* 1, 33-66.
- FANTHAM, E. (1977), «Philemon's Thesaurus as a Dramatisation of Peripatetic Ethics», *Hermes* 105, 406-421.
- FANTUZZI, M. (2012), *Achilles in Love. Intertextual Studies*, Oxford.
- ΦΟΥΝΤΟΥΛΑΚΗΣ, Α. (2004), *Αναζητώντας τον διδακτικό Μένανδρο. Μια προσέγγιση της Κωμωδίας του Μενάνδρου και μια διερεύνηση της Σαμίας*, Αθήνα.
- FUSILLO, M. (1989), *Il romanzo greco: polifonia ed eros*, Venezia.
- FUSILLO, M. (1990), «Il testo nel testo: la citazione nel romanzo Greco», *Materiali e Discussioni* 25, 27-48.
- FUSILLO, M. (1992), «“Was ist eine romanhafte Tragödie?” Überlegungen zu Euripides' Experimentalismus», *Poetica* 24, 270-299.
- FUSILLO, M. (2006), «Metamorphosi romanzesche dell'epica», στο F. MONTANARI - A. RENGAKOS (επιμ.), *La poésie épique grecque: métamorphoses d'un genre littéraire*, Entretiens sur l'antiquité classique, τόμ. 52, Genève, 271-307.

- GIGANTE, G.E.V. (2004), «Omero nel romanzo di Caritone», στο G. INDELLI Κ.Α. (επιμ.), *Mathesis e mneme: studi in memoria di Marcello Gigante*, Napoli, 173-195.
- GIOLO, C. (1985), «Il concetto di philia nell' *Alceste* di Euripide», *Atti e Memorie Accademia Patavina di Scienze Lettere e Arti* 98.3, 115-128.
- GOLDEN, M. (1990), *Children and Childhood in Classical Athens*, Baltimore.
- GOLDFARB, B.E. (1992), «The Conflict of Obligations in Euripides' *Alceste*», *Greek Roman and Byzantine Studies* 33, 109-126.
- ΓΚΟΜΠΑΡΑ, Μ.Α. (1986), *Ο κωμικός ποιητής Φιλήμων*, διδ. διατρ., Ιωάννινα.
- HÄGG, T. (1992), *Το αρχαίο μυθιστόρημα*, μετάφραση ΤΖ. ΜΑΣΤΟΡΑΚΗ, Αθήνα.
- HÄGG, T. - UTAS, B. (2005), *The Virgin and Her Lover: Fragments of an Ancient Greek Novel and a Pepsian Epic Poem*, Leiden.
- HAEGEMANS, K. (2001), «Character Drawing in Menander's *Dyskolos*: Misanthropy and Philanthropy», *Mnemosyne* 54, 675-696.
- HANDLEY, E.W. (1965), *The Dyskolos of Menander*, London.
- HAYNES, K. (2003), *Fashioning the Feminine in the Greek Novel*, London.
- HELMS, J. (1966), *Character Portrayal in the Romance of Chariton*, Hague.
- HIRSCHBERGER, M. (2001), «Epos und Tragödie in Charitons *Kallirhoe*: Ein Beitrag zur Intertextualität des griechischen Romans», *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft* 25, 157-186.
- HOCK, R.F. (1997), «An Extraordinary Friend in Chariton's *Callirhoe*: The Importance of Friendship in the Greek Romances», στο J.T. FITZGERALD (επιμ.), *Greco-Roman Perspectives on Friendship*, Atlanta, 145-162.
- ΙΑΚΩΒ, Δ. (2012), *Η Αλκιστη του Ευριπίδη*. Ερμηνευτική Έκδοση, τόμ. I-II, Αθήνα.
- JOHNE, R. (2003), «Women in the Ancient Novel», στο G. SCHMELING (επιμ.), *The Novel in the Ancient World*, Leiden, 151-207.
- JONES, C. P. (1986), *Culture and Society in Lucian*, Cambridge.
- KAKRIDIS, E. (1963), *La notion de l'amitié et de l'hospitalité chez Homère*, Θεσσαλονίκη.
- KATSOURIS, A. (1975), *Tragic Patterns in Menander*, Αθήνα.
- KNOX, B.M.W. (1979), «Euripidean Comedy», *Word and Action. Essays in the Ancient Theater*, Baltimore, 250-274.
- KONSTAN, D. (1994), *Sexual Symmetry: Love in the Ancient Novel and Related Genres*, Princeton.
- KONSTAN, D. (1997), *Friendship in the Classical World*, Cambridge.

- KONSTANTAKOS, I. (2005), «Aspects of the Figure of the Ἀγροικός in Ancient Comedy», *Rheinisches Museum* 148, 1-26.
- KRISCHER, T. (1992), «Patroklos, der Wagenlenker Achills», *Rheinisches Museum* 135, 97-103.
- KRISCHER, T. (1994), «Patroklos, Antilochos und die Ilias», *Mnemosyne* 47, 152-165.
- KUCH, H. (1989), «Funktionswandlungen des antiken Roman», στο H. KUCH (επιμ.), *Der antike Roman. Untersuchungen zur literarischen Kommunikation und Gattungsgeschichte*, Berlin, 52-81.
- KYRIAKOU, P. (2006), *A Commentary on Euripides' Iphigenia in Tauris*, Berlin.
- LALANNE, S. (1998), «Récit d'un τέλος ἐρωτικών: réflexions sur le statut des jeunes dans le roman de Chariton d'Aphrodisias», *Revue des Études Grecques* 111, 518-550.
- LEO, F. (1912), *Plautinische Forschungen. Zur Kritik und Geschichte der Komödie*, Berlin.
- LESKY, A. (1987-9), *Η τραγική ποίηση των αρχαίων Ελλήνων*, τόμ. I-II, μετάφραση Ν.Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗ, Αθήνα.
- LÉTOUBLON, F. (1993), *Les lieux communs du roman: stéréotypes grecs d'aventure et d'amour*, *Mnemosyne* Suppl. 123, Leiden.
- LOWE, N.J. (2000), *The Classical Plot and the Invention of Western Narrative*, Cambridge.
- MANUWALD, G. (2000), «Zitate als Mittel des Erzählens – zur Darstellungstechnik Charitons in seinem Roman Kallirhoe», *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft* 24, 97-122.
- MASON, H.J. (2002), «Chaireas in Chariton and New Comedy», *Classical Bulletin* 78, 21-27.
- MASTROCINQUE, A. (1984), «Il Dyskolos menandro e il mito di Oreste», *Atti del XVII congresso internazionale di Papirologia*, τόμ. I-II, Napoli, II. 281-288.
- MATTHIESSEN, K. (1964), *Elektra, Taurische Iphigenie und Helena. Untersuchungen zur Chronologie und zur dramatischen Form im Spätwerk des Euripides*, *Hypomnemata* 4, Göttingen.
- MAURICE, L. (2003), «Amici et sodales: An Examination of a Double Motif in Plautus», *Mnemosyne* 56, 164-193.
- MIGNOGNA, E. (1997), «Leucippe in Tauride (Ach. Tat. 3, 15-22): mimo e "pantomimo" tra tragedia e romanzo», *Materiali e Discussioni* 38, 225-242.
- MONTIGLIO, S. (2013), *Love and Providence. Recognition in the Ancient Novel*, Oxford.

- MORGAN, J.R. - STONEMAN, R. (επιμ.) (1994), *Greek Fiction: The Greek Novel in Context*, London.
- MORGAN, J.R. - HARRISON, S. (2008), «Intertextuality», στο T. WHITMARSH (επιμ.), *The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel*, Cambridge, 218-236.
- MÜLLER, C.W. (1976), «Chariton von Aphrodisias und die Theorie des Romans in der Antike», *Antike und Abendland* 22, 115-136.
- NISETICH, F.J. (1986), «The Silencing of Pylades (Orestes 1591-92)», *American Journal of Philology* 107, 46-54.
- OGDEN, D. (1996), «Homosexuality and Warfare», στο A.B. LLOYD (επιμ.), *Battle in Antiquity*, Duckworth, 107-168.
- OTTO, A. (1890), *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Leipzig.
- PERRY, B.E. (1930), «Chariton and His Romance from a Literary-Historical Point of View», *American Journal of Philology* 51, 93-134.
- PERRY, B.E. (1967), *The Ancient Romances: a Literary-Historical Account of their Origins*, Berkeley.
- PETRIDES, A. (2010), «New Performance», στο A.K. PETRIDES - S. PAPAIOANNOU (επιμ.), *New Perspectives on Postclassical Comedy*, Newcastle upon Tyne, 79-124.
- PLEPELITS, K. (1976), *Chariton von Aphrodisias: Kallirhoe*, Stuttgart.
- POOLE, M. (1977-8), «Menander's Comic Use of Euripides' Tragedies», *Classical Bulletin* 54, 56-62.
- REARDON, B.P. (1969), «The Greek Novel», *Phoenix* 23, 291-309.
- REARDON, B.P. (1991), *The Form of Greek Romance*, Princeton.
- ROBIANO, P. (2000), «La citation poétique dans le roman érotique grec», *Revue des Études Anciennes* 102, 509-529.
- ROBIANO, P. (2008), «La scène de reconnaissance de Chariton, "Chéréas et Callirhoé"», *Hermes* 136, 426-437.
- RUTHERFORD, R.B. (1986), «The Philosophy of the Odyssey», *Journal of Hellenic Studies* 106, 145-162.
- SANZ MORALES, M. - LAGUNA MARISCAL, G. (2003) «The Relationship between Achilles and Patroclus according to Chariton of Aphrodisias», *Classical Quarterly* 53, 292-295.
- SANZ MORALES, M. - LAGUNA MARISCAL, G. (2005), «Was the Relationship between Achilles and Patroclus Homoerotic?», *Hermes* 133, 120-123.
- SCHEIN, S.L. (1988), «ΦΙΛΙΑ in Euripides' Alcestis», *Mètis* 3, 179-206.
- SCHISSEL V. FLESCHENBERG, O. (1912), *Novellenkränze Lukians*, Halle.

- SCHMELING, G. (1974), *Chariton*, New York.
- SCHMIDT - BERGER, U. (1973), *Philia: Typologie der Freundschaft und Verwandtschaft bei Euripides*, Diss. Tübingen.
- SCODEL, R. (1979), «Ἀδμήτου λόγος and the Alcestis», *Harvard Studies in Classical Philology* 83, 52-62.
- SCOURFIELD, J.H.D. (2003), «Anger and Gender in Chariton's Chaereas and Callirhoe», στο S. BRAUND - G.W. MOST (επιμ.), *Ancient anger: perspectives from Homer to Galen*, *Yale Classical Studies* 32, Cambridge, 163-184.
- SCULLY, S.E. (1973), *Philia and Charis in Euripidean Tragedy*, PhD, University of Toronto.
- SEGAL, E. (1995), «The Comic Catastrophe: An Essay on Euripidean Comedy», στο A. GRIFFITHS (επιμ.), *Stage Directions: Essays in Ancient Drama in Honour of E. W. Handley*, London, 46-55.
- SEIDENSTICKER, B. (1982), *Palintonos Harmonia. Studien zu komischen Elementen in der griechischen Tragödie*, *Hypomnemata* 72, Göttingen.
- SENS, A. (2011), *Asclepiades of Samos: Epigrams and Fragments*, Oxford.
- SINOS, D.S. (1980), *Achilles, Patroklos, and the Meaning of Philos*, *Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft* 29, Innsbruck.
- SPAHN, P. (2006), «“Freundschaft” und “Gesellschaft” bei Homer», στο A. LUTHER (επιμ.), *Geschichte und Fiktion in der homerischen Odyssee*, *Zetemata* 125, München, 163-216.
- STANTON, G.R. (1990), «ΦΙΛΙΑ and ΞΕΝΙΑ in Euripides' Alcestis», *Hermes* 118, 42-54.
- SWAIN, S. (επιμ.) (1999), *Oxford Readings in the Greek Novel*, Oxford.
- TILG, S. (2010), *Chariton of Aphrodisias and the Invention of the Greek Love Novel*, Oxford.
- TRENKNER, S. (1958), *The Greek Novella in the Classical Period*, Cambridge.
- VOGT-SPIRA, G. (2001), «Euripides und Menander», στο B. ZIMMERMANN (επιμ.), *Rezeption des antiken Dramas auf der Bühne und in der Literatur*, Stuttgart-Weimar, 197-222.
- WEHRLI, F. (1965), «Einheit und Vorgeschichte der griechisch-römischen Romanliteratur», *Museum Helveticum* 22, 133-154.
- WEHRLI, F. (1970), «Menander und die Philosophie», στο *Ménandre, Entre-tiens sur l'Antiquité Classique* 16, Geneve, 147-152.
- WHITMARSH, T. (2011), *Narrative and Identity in the Ancient Greek Novel: Returning Romance*, Cambridge.
- WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, U. V. (1895), *Euripides, Herakles*, τόμ. I-III, Berlin.

- ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗ, Ν.Χ. (1986), *Ευριπίδης σατυρικός*, Αθήνα.
- ZIMMERMANN, B. (2009), *Η Αρχαία Ελληνική Κωμωδία*, μετάφραση Η. ΤΣΙΡΙΓΚΑΚΗΣ, Αθήνα.
- ZUCKER, F. (1950), *Freundschaftsbewährung in der neuen attischen Komödie. Ein Kapitel hellenistischer Ethik und Humanität*, Berlin.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο μελετά διεξοδικά τις πολυπληθείς λογοτεχνικές οφειλές που είναι αναγνωρίσιμες στον τρόπο με τον οποίο ο Χαρίτων αξιοποιεί το παραδοσιακό θέμα της φιλίας. Η εδώ εξεταζόμενη ιδιωτικού τύπου φιλία του ήρωα Χαιρέα με τον Πολύχαρμο αντιδιαστέλλεται καταρχήν προς άλλες λιγότερο σημαντικές μορφές φιλίας στις οποίες περιστασιακά αναφέρεται ο συγγραφέας. Εν συνεχεία συνοψίζεται η θέση που έχει στην πλοκή του έργου η μορφή του Πολύχαρμου και η άρρηκτη σύνδεσή της με τη δράση του κεντρικού ήρωα. Από τις πλούσιες λογοτεχνικές καταβολές του επίμαχου θέματος εξετάζονται καταρχήν αυτές που αφορούν στην ομηρική ποίηση, από την οποία ο Χαρίτων αντλεί ως βασικό πρότυπό του τη φιλία ανάμεσα στον Αχιλλέα και τον Πάτροκλο. Ακολούθως εξετάζεται η αξιοποίηση από τον Χαρίωνα δύο αντλημένων από τον Ευριπίδη περιπτώσεων φιλίας, αυτής μεταξύ Άδμητου και Ηρακλή στην *Άλκηστη* και κυρίως εκείνης μεταξύ Ορέστη και Πυλάδης στην *Ιφιγένεια εν Ταύροις*. Τέλος, αναλύεται η πρόσληψη στο έργο αυτό του θέματος της φιλίας στη Νέα Κωμωδία, με έμφαση στον καθοριστικής σημασίας εν προκειμένω *Δύσκολο* του Μενάνδρου.

Λέξεις κλειδιά: φιλία, αρχαίο μυθιστόρημα, διακειμενικότητα, έπος, ομηρικά παραθέματα, ρομαντικές τραγωδίες, Νέα Κωμωδία.

ABSTRACT

This paper studies the rich literary background of the theme of friendship in the novel of Chariton. More specifically, the focus of the present discussion is the friendship of the novelistic hero Chaereas with Polycharmus, a relationship far more important than other kinds of friendship occasionally mentioned by Chariton. The paper sets out the role of Polycharmus in the

plot of the novel and how closely he is linked to the deeds of Chariton's protagonist. It is suggested that the literary pedigree of the theme in question goes back to Homer, particularly to the friendship of Achilles with Patroclus. Additionally, Chariton seems to engage in a dialogue with two Euripidean treatments of the same theme, namely the friendship of Admetus with Heracles in the *Alcestis* and especially that of Orestes with Pylades in *Iphigenia in Tauris*. Finally, the paper analyses Chariton's reworking of the theme of friendship in the New Comedy with particular emphasis on Menander's *Dyskolos*, which appears to be of crucial importance in this connection.

Keywords: friendship, ancient novel, intertextuality, epic, Homeric quotations, romantic tragedies, New Comedy.

